POWSTANIE STYCZNIOWE W MALARSTWIE POLSKIM

Herb powstańczy, symbolizujący Polskę, Litwę i Ruś

Sztuka jest odtwarzaniem rzeczy bądź konstruowaniem form lub wyrażaniem przeżyć – jeśli wytwór tego odtwarzania, konstruowania, wyrażania jest zdolny zachwycać, bądź wzruszać, bądź wstrząsać

Władysław Tatarkiewicz

Artur Grottger *Polonia* (1863)

Artur Grottger zamierzał brać udział w powstaniu styczniowym i w tym celu w marcu 1863 roku przybył do Lwowa, aby stamtąd przedostać się do zaboru rosyjskiego. Powstrzymali go jednak przyjaciele, którzy wyperswadowali mu ten pomysł. Artysta był słabego zdrowia, a ponadto był jedynym żywicielem rodziny, dlatego ostatecznie nie zdecydował się na uczestnictwo w walce. Wraz z matką i siostrą wrócił do Wiednia.

Reprezentował XIX-wieczne podejście do sztuki i za swoją misję uważał zadedykowanie swojej twórczości sprawie niepodległości ojczyzny. Nie mogąc walczyć w powstaniu, starał się walczyć za pomocą swojej sztuki. Mimo że nigdy nie widział na własne oczy wydarzeń powstania styczniowego, stworzył dwie serie rysunków zadedykowanych temu wolnościowemu zrywowi: *Polonia* (wykonana w 1863 roku i przedstawiająca przebieg wydarzeń w Królestwie Polskim) oraz *Lithuania* (wykonana w latach (1864–1866) poświęcona Litwie). Stały się one patriotyczną inspiracją dla wielu pokoleń Polaków.

Część rysunków z cyklu *Polonia* Grottger narysował podczas krótkiego pobytu w kraju. Były to trzy pierwsze kartony cyklu: *Branka, Kucie kos i Bitwa*. Reszta prac powstała w wiedeńskiej pracowni artysty. W listopadzie 1863 roku rysunki zostały wystawione w salach Kunstverein. Cykl został zakupiony przez Węgra Jánosa Pálffy, który przekazał go muzeum budapesztańskiemu.

Cykl rysunków Artura Grottgera zatytułowany *Polonia* jest wykonany czarną i białą kredką na ciemnożółtych kartonach. Składa się on z 9 ułożonych chronologicznie prac zatytułowanych: *Obraz symboliczny Polski* (karta tytułowa), *Branka*, *Kucie kos*, *Bitwa*, *Schronisko*, *Obrona dworu*, *Po odejściu wroga*, *Żałobne wieści*, *Na pobojowisku*.

I. Karta tytułowa

Strona tytułowa – Alegoria zniewolonej Polski zakutej w kajdany przez trzech zaborców – Austrię, Prusy i Rosję.

II. Branka

Przedstawia przymusową brankę do carskiego wojska zarządzoną przez Aleksandra Wielopolskiego w nocy z 14 na 15 stycznia 1863 w Warszawie. Branka, która miała zapobiec wybuchowi powstania, w rzeczywistości je przyspieszyła. Pobór miał objąć około 12 tys. Polaków podejrzanych o działalność konspiracyjną i udział w przygotowaniach do powstania. Przymusowy werbunek do armii carskiej udał się tylko częściowo, ponieważ informacji o planowanej brance nie zdołano utrzymać w tajemnicy. Część spiskowców umieszczonych na listach 12 stycznia uciekła z miejsca zamieszkania i pomimo ostrej zimy ukryła się w lasach. Przywódcy powstania nie chcieli biernie czekać, aż poborowi zostaną wyłapani przez wojsko i policję i zdecydowali się w nocy z 22 na 23 stycznia na rozpoczęcie powstania.

Karton przedstawia rozpaczającą kobietę, której mąż wyprowadzany jest w więzach podczas nocnego aresztowania.

III. Kucie kos

Przedstawia kucie kos bojowych przeznaczonych dla powstańczych oddziałów kosynierów. W tle dwóch uzbrojonych w pistolety powstańców w rogatywkach z naszytymi biało-czerwonymi kokardami w narodowych barwach trzymających w dłoniach drzewce do kos, którzy czekają, aby osadzić na nich ostrza.

Jednostki kosynierów wzięły udział w wielu bitwach i potyczkach powstania styczniowego, m.in. ok. 1000 z nich walczyło w zwycięskiej dla Polaków bitwie pod Węgrowem. Kosynierzy polscy odznaczyli się także m.in. w bitwie pod Grochowiskami, bitwie pod Panasówką i innych.

IV. Bitwa

Przedstawia jedną z około 2500 bitew i potyczek, do których doszło w latach 1863–1865 w czasie trwania powstania styczniowego. Pomimo ostatecznej klęski powstania wiele z nich zakończyło się zwycięstwem Polaków.

V. Schronisko

Przedstawia starego Żyda ostrzegającego ukrywających się we wsi powstańców przed armią carską.

VI. Obrona dworu

Przedstawia obronę szlacheckiego dworu przed żołnierzami rosyjskimi.

VII. Po odejściu wroga

Przedstawia zniszczenia szlacheckiego dworu dokonane przez Rosjan.

VIII. Żałobne wieści

Przedstawia żałobę rodziny, która dowiaduje się o śmierci powstańca.

IX. Na pobojowisku

Przedstawia rozpacz rodzin szukających swych bliskich na pobojowisku po bitwie.

Lituania (1864-1866)

Znak

Przysięga

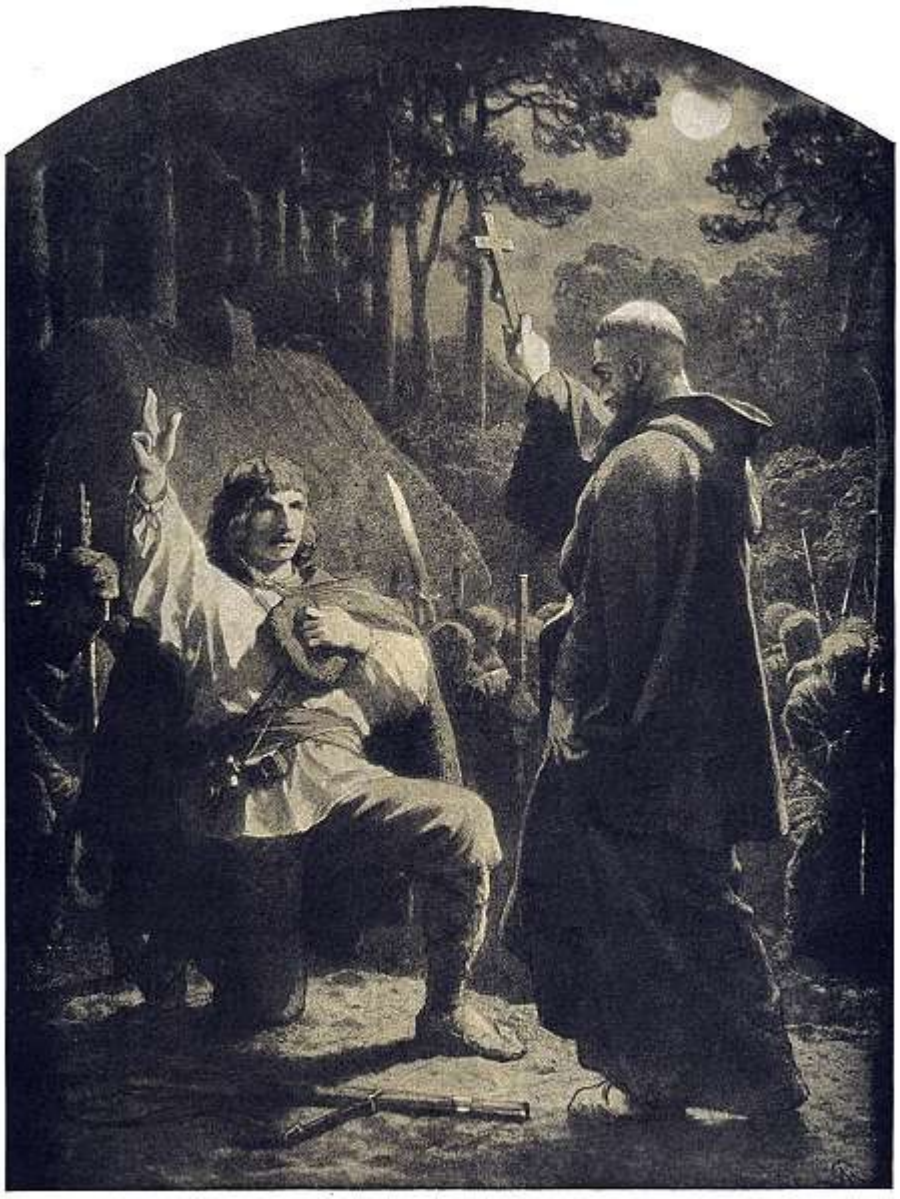

Bój

Duch

Widzenie

Innym, wartym zapamiętania, dziełem Artura Grottgera jest obraz *Pożegnanie powstańca* i jego druga część *Powitanie powstańca*. Na pierwszym z obrazów przedstawiono krakusa i zapewne jego małżonkę (narzeczoną). Scena napawa nadzieją, oto żołnierz w pełnym umundurowaniu rusza w bój z błogosławieństwem swej ukochanej. Niestety, rozczarowanie przynosi obraz drugi. Powstaniec zakrada się nocą (a może to mrok spowija go w obliczu klęski), by jedynie dać znak życia i zapewne uciekać przed rosyjską pogonią.

Pożegnanie powstańca

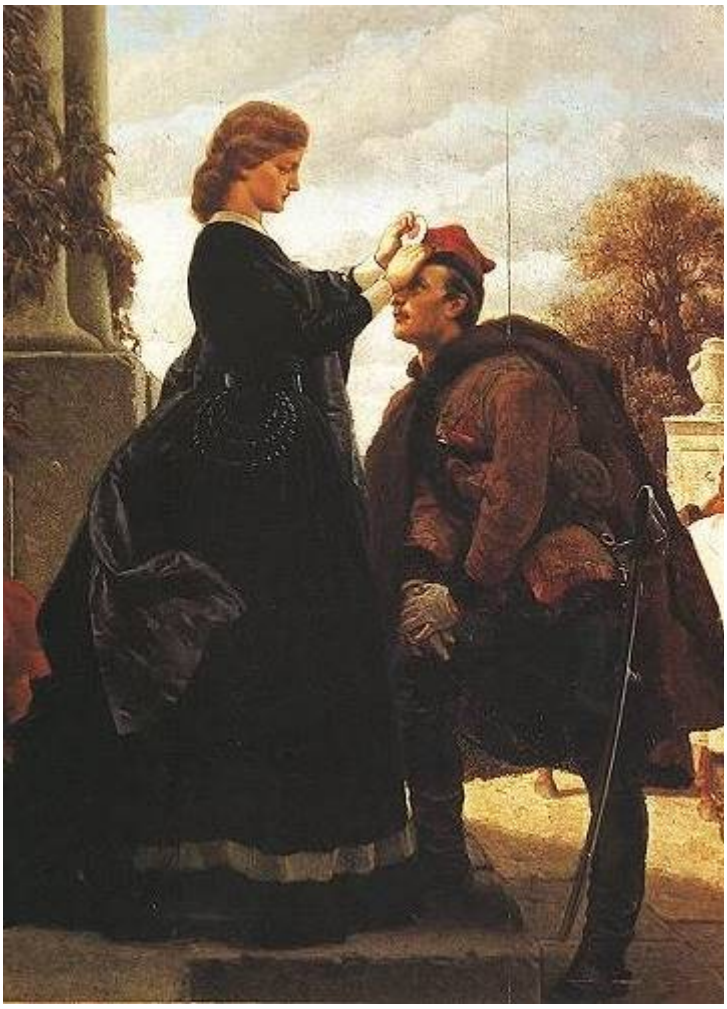

Powitanie powstańca

W dziełach poświęconych tragicznym wydarzeniom powstania styczniowego Artur Grottger wykreował przejmującą ikonografię powstańczą, łączącą akademicką formę z romantyczną treścią, w jasny i czytelny sposób przemawiając do uczuć wszystkich warstw społeczeństwa. Dyptyk *Pożegnanie i Powitanie* cechuje kameralny sposób ujęcia. W dziele tym typowa dla dziewiętnastowiecznego malarstwa narracja łączy się z subtelnie wykreowanym poetyckim nastrojem. Dyptyk przedstawia dwa przełomowe momenty w życiu powstańców i ich najbliższych: pożegnanie przed wyruszeniem do walki oraz długo wyczekiwany, okupiony goryczą przegranej powrót w rodzinne strony. Grottger kreuje tutaj bohaterów jednocześnie jako typowych i idealnych: dzielnego, anonimowego powstańca o szlacheckim rodowodzie oraz patriotyczną Polkę, żegnającą ukochanego wyruszającego do walki o wolność Ojczyzny, a następnie wiernie wyczekującą jego powrotu. W tym przejmującym malarskim symbolu narodowej żałoby istotna jest rola pejzażu, pełniącego funkcję nośnika nastroju. Wyeksponowany w obu częściach dyptyku motyw szlacheckiego dworku stanowi symbol uświęconego, mitycznego miejsca pełniącego w czasach narodowej niewoli rolę miejsca kultu „ojczyzny prywatnej”. Aleksandra Krypczyk

Warto wspomnieć także o innym malarzu - powstańcu. Ludomir Benedyktowicz (1844-1926), jako artysta, oprócz swego talentu znany jest też z wielkiego uporu. Walcząc w powstaniu styczniowym, stracił w bitwie pod Brokiem przedramię lewej ręki, prawą dłoń zaś ucięli mu Kozacy. Studia malarskie ukończył w Monachium za dyrekcji Wilhelma Kaulbacha. Później kształcił się w Krakowie pod kierownictwem Jana Matejki. Obrazy swe malował za pomocą protezy, zakładanej na lewe przedramię. Do najbardziej znanych jego dzieł należą:

Nad mogiłą powstańca

Podjazd powstańców

Malarstwo polskie. Przed wybuchem Powstania Styczniowego.

I. Henryk Pillati, Pogrzeb pięciu ofiar manifestacji w Warszawie w roku 1861
1865

Scena przedstawia pogrzeb ofiar tragicznych wydarzeń 1861 roku, poprzedzających wybuch Powstania Styczniowego. 27 lutego 1861 roku, w trakcie manifestacji patriotycznej, krwawo stłumionej przez żołnierzy rosyjskich, zginęło pięciu mężczyzn, reprezentujących różne środowiska i warstwy społeczeństwa polskiego: Karol Brendel, Filip Adamkiewicz, Michał Arcichiewicz, Marceli Karczewski oraz Zdzisław Rutkowski. Przeprowadzony 2 marca, za zgodą władz zaborczych, zbiorowy pogrzeb poległych stał się manifestacją patriotyczną i symbolicznym wyrazem jedności narodowej. Pillati ukazał scenę wyjścia konduktu pogrzebowego z kościoła św. Krzyża na Krakowskim Przedmieściu. Tłum żałobników, wśród których wyróżniają się mężczyźni niosący na barkach proste, czarne trumny, prowadzony jest przez arcybiskupa Antoniego Fijałkowskiego oraz przedstawicieli pozostałych wyznań, m.in. mniejszości żydowskiej. Posępna kompozycja, utrzymana w wąskiej gamie barwnej z przewagą brązów, szarości i czerni nosi cechy malarskiego dokumentu historycznego.

II. Aleksander Lesser
Pogrzeb Pięciu Poległych na Starych Powązkach w Warszawie, 1861.

Przedstawiony obraz Aleksandra Lessera odnosi się do pogrzebu ofiar manifestacji patriotycznej w Warszawie z 27 lutego 1861r. gdy na Krakowskim Przedmieściu od salwy rosyjskiej padło pięciu manifestantów. Sam pogrzeb miał miejsce w dniu 2 marca 1861r. Uroczyste nabożeństwo żałobne odbyło się w kościele św. Krzyża, następnie pochód niosący trumny na rękach przeszedł przez plac Saski w kierunku Starych Powązek. Zabici w manifestacji byli różnego wyznania, stąd obecność na pogrzebie duchownych katolickich, protestanckich oraz żydowskich, co jest widoczne na obu dziełach.

Malarstwo polskie. Po upadku Powstania Styczniowego.

Na etapie Jacek Malczewski

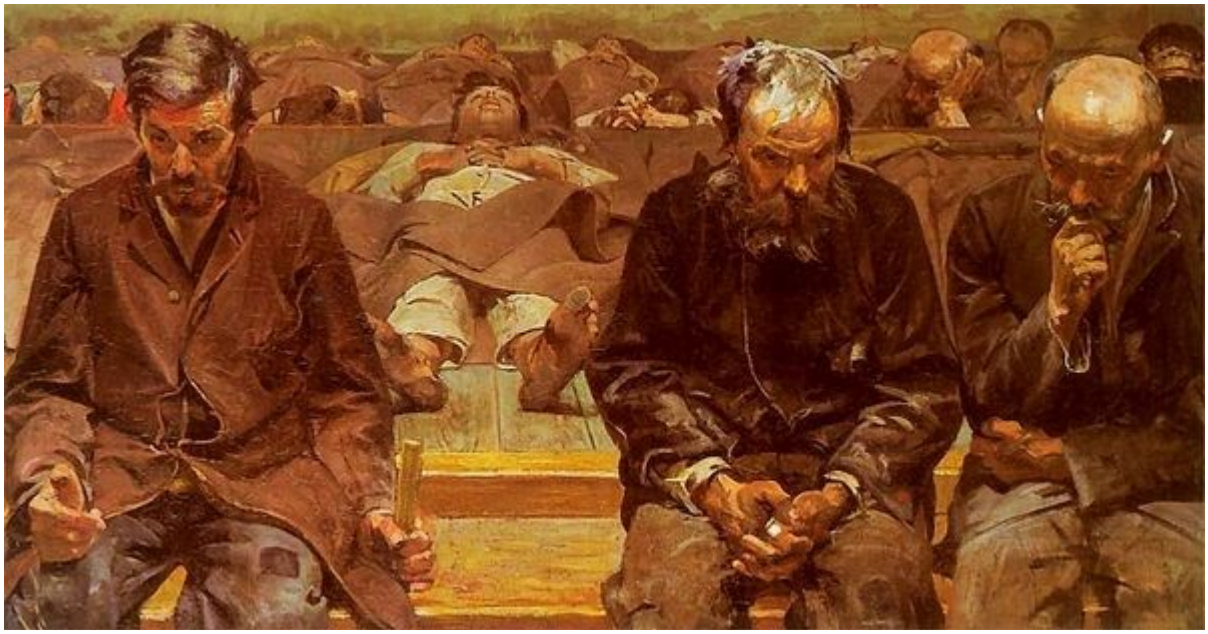

Etap - pomieszczenie lub zespół pomieszczeń, w których w Rosji carskiej przetrzymywano zesłańców gnanych na Sybir po każdym dniu podróży pieszo lub kibitkami na tych terenach, gdzie nie sięgała sieć linii kolejowych. Były to zazwyczaj pomieszczenia ciasne (typu barakowego), pozbawione podstawowych wygód, brudne, zarobaczone i przeznaczone wyłącznie na nocleg dla zesłańców i odpoczynek dla ich eskorty. Podróżowanie etapami z centrum Rosji za Ural trwało (w zależności od pory roku) od kilku do kilkunastu miesięcy, a śmiertelność – przede wszytkim ze względu na tyfus i inne choroby zakaźne, ale również z wycieńczenia i głodu – sięgała 10% zesłańców. Przez etapy przeszły setki tysięcy uczestników polskich zrywów niepodległościowych, a także wielu obywateli innych narodowości.

Dzieło łączy naturalizm z mitologizacją historii. Przy całym realizmie sytuacji, obraz jest wizją ludzi zmordowanych marszem i śpiących, jak zwierzęta, na pryczach etapowego szałasu. Ogniskiem, w którym skupia się obraz, są twarze trzech starszych mężczyzn – wzrok, w którym czytamy czujność, całkowitą świadomość sytuacji, a wreszcie wewnętrzny bunt fizycznie zmęczonych ludzi. W opinii Malczewskiego, polscy wygnańcy i więźniowie polityczni na Syberii to męczennicy narodowi.

Na etapie (Sybiracy) Jacek Malczewski

Sybiracy – w Polsce osoby zesłane na Syberię zarówno w carskiej Rosji jak i ZSRR. Rosjanie rozpoczęli represje natychmiast po stłumieniu Kilkadziesiąt tysięcy uczestników walk zesłano na Syberię. W drugiej połowie XIX wieku liczba zsyłanych na Syberię wahała się w granicach 10 - 15 tysięcy rocznie, a liczba zesłanych mieszkających na Syberii przekraczała 250 tysięcy osób. Dodatkowo w XIX wieku dość dużo osób odbywało karę zesłania w rejonie Kaukazu, a niewielka liczba osób także w prowincjonalnych miastach Rosji europejskiej.

Sybirak Jacek Malczewski

Dzieło zostało namalowane w 1887r przez Jacka Malczewskiego. Po prawej stronie obrazu zauważamy stonowaną kolorystykę, zaś po lewej rozjaśnione barwy. Widać na nim skonanego, wychudzonego starszego mężczyznę. Lewą dłonią zakrywa się on przed światłem. Mężczyzna leży na deskach, na których rozłożony jest zniszczony płaszcz. Malczewski przedstawia powagę sytuacji oraz sytuację osób, które zostały zesłane na Sybir.

Zesłania po powstaniu styczniowym

Po stłumieniu powstania styczniowego Rosjanie zesłali na katorgę i osiedlenie wielu powstańców, z których więcej niż połowa już nie wróciła do kraju. W Tobolskim Urzędzie do Spraw Zesłańców decydowano o ich dalszym losie, przeznaczając jednych na osiedlenie do guberni zachodnich, innych na katorgę lub osiedlenie do guberni wschodnich. Polscy zesłańcy w Irkucku w krótkim czasie przyczynili się do rozwoju cywilizacyjnego tego miasta. Przybyli tam polscy lekarze, nauczyciele muzyki, języków i tańca, rzemieślnicy i ludzie interesu. Założono Magazyn Towarów Warszawskich, Polacy uruchomili browar, hotel i restaurację. Rosjanie jednak często nie potrafili wykorzystać możliwości polskiej inteligencji. Zesłańcy polityczni pracowali w Irkuckiej Warzelni Soli w Usolu Syberyjskim, gdzie wyniszczani byli ciężką pracą. Zatrudniano ich także w kopalniach rudy i ołowiu w Akatuju w Okręgu Nerczyńskim. Zesłani polscy księża gromadzeni byli w Tunce.

Powstanie zabajkalskie.

W czerwcu 1866 roku kilkusetosobowa grupa polskich zesłańców po powstaniu styczniowym zaatakowała wojska rosyjskie. Po rozbiciu część z nich podjęła próbę ucieczki ku chińskiej granicy, zostali jednak schwytani. Represje objęły 400 uczestników powstania, a jego przywódcy zostali skazani na karę śmierci.

Organizatorzy projektu